

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.94]:341.645

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/20>

Полемило П.С.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПОНЯТТЯ «ПРАВИЛО» В ТЛУМАЧЕННЯХ ЄСПЛ (НА ПРИКЛАДІ ПРАВИЛА «ЄДИНОГО ЧИ ВИРІШАЛЬНОГО ДОКАЗУ»)

У статті розглядається правова позиція Європейського суду з прав людини щодо поняття «правило», яке використовується ним у кримінальних справах. Оскільки в рішеннях, які прийняв Європейський суд з прав людини, поняття «правило» конкретно не визначене, бо тлумачення цього поняття з роками розвивається, уточнюється та доповнюється залежно від обставин справи, обрано спеціальний підхід.

Виходячи з того, що охопити аналізом усі рішення Європейського суду з прав людини у кримінальних справах є завдання надзвичайно складне, було вирішено дослідити визначення поняття «правило» в тих його рішеннях по кримінальних справах, в яких свідок звинувачення не з'явився в судовому засіданні, тобто в рішеннях, в яких наднаціональний орган посилається на правило «єдиного чи вирішального доказу». Досліджено тлумачення Європейським судом з прав людини поняття «правило» у різних правових ситуаціях, коли свідок звинувачення не з'явився до суду.

Встановлено, що поняття «правило» може тлумачитись по-різному: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають порушення права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд; правило – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають відхід від демократичних принципів, вироблених судовою практикою Європейського суду з прав людини; правило – це сукупність процесуальних дій суду, які встановлюють мінімально можливу основу справедливості судового розгляду по відношенню до обвинуваченого; правило – це сукупність процесуальних дій суду, які орієнтують на вирішальний факт, відсіюють малозначимі докази і не дають змоги порушити право обвинуваченого на захист; правило – це сукупність процесуальних дій суду, які не дозволяють обмежити право обвинуваченого на захист до ступеня, несумісного з гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; та інші.

Узагальнено правові позиції Суду щодо поняття «правило» і запропоновано таке: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які враховують особливості конкретної правової системи, гарантують недопущення порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод по відношенню до кожного учасника кримінального провадження і забезпечують справедливе відправлення правосуддя.

Ключові слова: *справедливе правосуддя; право обвинуваченого на захист; процесуальні дії суду; поняття «правило», ЄСПЛ.*

Постановка проблеми. В багатьох рішеннях Європейського суду з прав людини у кримінальних справах використовуються правила, з допомогою яких забезпечується справедливість судочинства, хоча конкретного визначення поняття «правило» не пропонується. Дефініції поняття «правило» потребує практика судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти використання правил Європейським судом з прав людини в криміналь-

них справах торкалися Л.Винокурова, А.Костін, С.Кравченко, Б.Моніч, М.Оніщук, Я.Тацій, Г.Усик та інші науковці. Цінні рекомендації з піднятої проблеми надавались в роз'ясненнях Верховного Суду. Проте, публікацій, які б розкривали правову сутність поняття «правило», недостатньо.

Мета статті – запропонувати визначення поняття «правило» шляхом дослідження рішень Європейського суду з прав людини в тих кримінальних справах, в яких свідок звинувачення не

з'явився в судові засідання, тобто в рішеннях, в яких використовується правило «єдиного чи вирішального доказу».

Виклад основного матеріалу. У кримінальних справах, які розглянув Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), поняття «правило» конкретно не визначене, оскільки тлумачення цього поняття з роками розвивається, уточнюється та доповнюється залежно від обставин справи. Підтвердженням може бути твердження Суду: «Хоча стаття 6 Конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, вона не встановлює ніяких правил стосовно допустимості доказів як таких, бо це передусім питання, яке регулюється національним законодавством» [1, пп. 45–46; 2, п. 34; 3, п. 54]. Охопити аналізом усі рішення ЄСПЛ у кримінальних справах є завдання надзвичайно складне, тому вирішено дослідити визначення поняття «правило» в тих кримінальних справах, в яких свідок звинувачення не з'явився в судові засідання, тобто в тих рішеннях, в яких Суд посилається на правило «єдиного чи вирішального доказу».

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) визначає справедливість судочинства, пункт 1 якої стверджує: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір ... та встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [4].

Кожен учасник судового процесу має права, в тому числі і обвинувачений в кримінальному провадженні, встановлені підпунктом «d» пункту 3 згаданої статті: «3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: ... d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення» [4]. На думку Суду підпункт «d» пункту 3 разом з іншими положеннями пункту 3 статті 6 Конвенції являє собою одне з мінімальних прав, які мають бути надані будь-якій особі при пред'явленні їй кримінального обвинувачення [5, п. 89].

Для захисту прав людини і основоположних свобод ЄСПЛ спирається на вироблені ним же принципи судочинства та правила, хоча їх визначення не пропонується. У правовій науці існують різні дефініції принципів судочинства. Зокрема,

принципи судочинства – це універсальні правові засади відстоювання конвенційних прав і свобод людини відповідно до вимог демократії [6, с. 29]. Проте, поняття «правила судочинства» (далі – правила) не визначені, тому, як відмічалось, варто проаналізувати рішення ЄСПЛ, які стосуються кримінальних справ, пов'язаних із використанням правила «єдиного чи вирішального доказу».

Розвиваючи гарантії, встановлені пунктом 1 та підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, у своїх тлумаченнях, Суд вважає, що використання в якості доказів показань відсутнього свідка, відібраних на стадіях розслідування та судового слідства, саме по собі не є несумісним зі згаданими гарантіями за умови, що дотримано право на захист [7, п. 43]. При цьому Суд наголошує, що у цілому ці правила вимагають надання обвинуваченому адекватної та належної можливості поставити під сумнів показання свідка звинувачення та допитати його, як під час надання ним показань, так і на подальших стадіях провадження [5, п. 118]. Виходячи із такого тлумачення ЄСПЛ правила «єдиного чи вирішального доказу» для забезпечення права на захист, можна запропонувати таку дефініцію: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають порушення права обвинуваченого на справедливий судовий розгляд.

Великою Палатою ЄСПЛ було роз'яснено принципи, які мають застосовуватися у випадку неявки свідка в судові засідання [5, пп. 119–147; 8, пп. 131–135; 9, п. 58]. Серед них: «...(v) відповідно до правила “єдиного або вирішального доказу”, якщо визнання вини обвинуваченого виключно або переважно ґрунтується на показаннях свідків, яких обвинувачений не може допитати на будь-якій стадії провадження, його права на захист обмежуються неправомірно» [10, п. 75]. Виходячи із цього тлумачення, допустиме таке визначення: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають відхід від демократичних принципів, вироблених судовою практикою ЄСПЛ.

ЄСПЛ допускає, щоб формулювання підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції не розглядалися як жорсткі, а тлумачилися як такі, що встановлюють мінімально можливу основу справедливості. Цей підхід спирався на правило «єдиного чи вирішального доказу» і був вірним [5, п. 106]. На основі процитованого: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які встановлюють мінімально можливу основу справедливості судового розгляду по відношенню до обвинуваченого.

Суд констатує, що у випадку, коли суди не надали належного значення праву обвинуваченого допитати свідків обвинувачення, тим самим вони знехтували правом на захист як формальним чи історичним. Обвинувальний вирок, заснований виключно чи значною мірою на показаннях свідка, який не з'явився до суду, буде небезпечний та несправедливий. У суді, зокрема, можна спостерігати за станом обличчя, можна задавати запитання відносно сприйняття, пам'яті чи відвертості свідка, без яких існує ймовірність того, що помилки, перебільшення чи надмірна неправда будуть непомічені [5, п. 106]. Наведене твердження дає підстави для визначення: правило – це сукупність процесуальних дій суду по відстоюванню справедливості вироку обвинуваченому.

На думку Суду, обґрунтування правила було очевидним: оцінюючи достатність процедур, які застосовувалися у випадку прийняття до розгляду показань з чужих слів, для компенсації труднощів, у яких опинилася сторона захисту, належну увагу варто було б приділити тому, якою мірою відповідні докази були вирішальними, в сторони захисту виникало значно менше труднощів, а якщо вони були вирішальними, то таких труднощів було б значно більше [5, п. 107]. Спираючись на прецедентну практику ЄСПЛ, можна вважати: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які орієнтують на вирішальний факт, відсівають малозначимі докази і не дають змоги порушити право обвинуваченого на захист.

Оскільки правило «єдиного чи вирішального доказу» було чітко та зрозуміло сформульоване [11, п. 40] та міцно закріплене в прецедентній практиці ЄСПЛ, а також в межах принципового, практичного та розумного тлумачення підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції [5, п. 107], то можна наголошувати: правило – це чітко встановлена прецедентною практикою ЄСПЛ сукупність процесуальних дій суду, в межах принципового, практичного та розумного тлумачення підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції. Або: правило – сукупність процесуальних дій суду, які не дозволяють обмежити право обвинуваченого на захист до ступеня, несумісного з гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції.

Виходячи з нагадувань Суду, що стаття 6 Конвенції не містить норм про допустимість доказів як таких, а дане питання має в першу чергу регулюватись законодавством держави-учасниці Конвенції [5, п. 126], стверджуємо: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які регулю-

ють допустимість доказів законодавством країни-учасниці Конвенції.

ЄСПЛ не погоджується з тим, що правило «єдиного чи вирішального доказу» базується на припущенні про те, що усі показання анонімого свідка, які мають вирішальне значення для справи, ненадійні чи не можуть бути належно оцінені, якщо вони не перевірені в ході перехресного допиту. Швидше вказане правило ґрунтується на тому, що чим вище значимість доказу, тим більш ймовірна несправедливість по відношенню до обвинуваченого, якщо свідку дозволено залишатись анонімним чи не з'являтися до суду, і тим більша необхідність в гарантіях з метою забезпечення того, щоб докази були явно надійними або щоб можна було належним чином перевірити та оцінити їх достовірність [5, п. 139]. Згадані тлумачення дозволяють стверджувати: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які забезпечують надійність та достовірність показань анонімого свідка на основі оцінки їх значимості та встановлення необхідності у гарантіях права на захист обвинуваченого.

В одному із рішень Суд відмітив, що анонімність двох свідків у справі створила для сторони захисту «труднощі, які зазвичай не повинні виникати в кримінальному провадженні, але при цьому порушення не може бути встановлене, якщо труднощі, з якими зіткнулась сторона захисту, були достатньою мірою компенсовані застосовуваними процедурами» [12, п. 72]. Як видно, правило – це сукупність процесуальних дій суду, спрямованих на усунення труднощів сторони захисту, з допомогою достатньою мірою компенсованих процедур.

Суд вважає, що в основі правила «єдиного чи вирішального доказу» лежать дві причини: 1) викривальні для обвинуваченого показання цілком можуть бути свідомо хибними чи просто помилковими; 2) обвинувачений не повинен опинитися в ситуації, коли він фактично позбавлений реального шансу захищати себе із-за неможливості оскаржити висунуту проти нього версію. Судовий розгляд має гарантувати, що права обвинуваченого, передбачені статтею 6 Конвенції, не можуть бути неприйнятно обмежені і що він як і раніше зможе ефективно брати участь у судовому провадженні [13, п. 83; 14, п. 26; 5, п. 142]. Враховуючи наведені причини, можна стверджувати, що правило – це сукупність процесуальних дій суду, які забезпечують справедливий судовий розгляд за рахунок виключення хибних показань, не допускають порушення конвенційних прав

обвинуваченого і забезпечують йому ефективну участь у судовому провадженні.

Оскільки, вважає Суд, було б невірною жорстко застосовувати дане правило («єдиного чи вирішального доказу» – П.П.) при розгляді питань справедливості, і було б невірною ігнорувати особливості конкретної правової системи і, зокрема, її правила доказування, не дивлячись на судові думки, які могли припускати інше [11, п. 40; 15, п. 56; 16, п. 83]. Це перетворило б правило на грубий не вибірковий інструмент, який суперечить традиційному підходу ЄСПЛ до питання загальної справедливості: зважування суперечливих інтересів сторони захисту, потерпілого та свідків, а також зацікавленості суспільства в ефективному відправленню правосуддя [5, п. 146]. Враховуючи застереження Суду, стверджуємо: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які враховують особливості конкретної правової системи, ґрунтуються на зважуванні суперечливих інтересів сторони захисту, потерпілого та свідків, а також зацікавленості суспільства в ефективному відправленню правосуддя.

Щоб не допустити автоматичне застосування правила «єдиного чи вирішального доказу» (коли осудження ґрунтувалось на тому, що показання відсутнього свідка були єдиними чи вирішальними), Суд дотримується трьохступінчатого тесту, критеріями якого є встановлення: 1) чи були вагомими причини неявки свідка в суд; 2) чи були докази відсутніх свідків єдиними чи вирішальними для винесення вироку; 3) чи існували достатні врівноважуючі фактори, які компен-

сують складнощі, з якими зіткнулась сторона захисту [5, п. 152; 17, п. 112]. Це дає змогу встановити відповідність пункту 1 та підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції розгляду, в якому в якості доказів були використані показання свідка, який не з'явився в судові засідання і не був допитаний на стадії досудового розгляду. Спираючись на практику Суду, вважаємо: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які застосовуються разом із з'ясуванням причин неявки свідка в суд та встановленням існування достатніх врівноважуючих факторів, що компенсують складнощі сторони захисту, і забезпечують одне з мінімальних прав, які мають бути надані будь-якій особі при пред'явленні їй кримінального обвинувачення у випадку, коли в якості доказів були використані показання свідка, який не з'явився в суд і не був допитаний на стадії досудового слідства.

Узагальнивши правові позиції Суду щодо поняття «правило», можна запропонувати таке: правило – це сукупність процесуальних дій суду, які враховують особливості конкретної правової системи, гарантують недопущення порушення норм Конвенції по відношенню до кожного учасника кримінального провадження і забезпечують справедливе відправлення правосуддя.

Висновки. З'ясовано визначення поняття «правило» шляхом дослідження рішень ЄСПЛ в кримінальних справах, в яких свідок звинувачення не з'явився в судові засідання, тобто в рішеннях, в яких використовується правило «єдиного чи вирішального доказу».

Список літератури:

1. Decision of the ECtHR in the case “Schenk v. Switzerland”, № 10862/84, dated July 12.1988. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76800%22%5D%7D>.
2. Decision of the ECtHR in the case “Teixeira de Castro v. Portugal”, № 44/1997/828/1034, dated June 9. 1988. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58193%22%5D%7D>.
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Шабельник проти України», № 16404/03, від 19.02.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів №№ 11 та 14 з Протоколами №№ 1, 4, 6, 7, 12 та 13. Страсбург. 2010. 24 с.
5. Decision of the ECtHR in the case “Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom”[GC], № 26766/05, 22228/06, dated December 15, 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tpk197/view.asp#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108072%22%5D%7D>.
6. Музичук К.С. Демократичні основи судочинства (аспект інформаційних прав і свобод людини). Луцьк. 2019. 528 с.
7. Decision of the ECtHR in the case “Saidi v. France”, № 14647/89, dated September 20, 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tpk197/view.asp#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57839%22%5D%7D>.
8. Decision of the ECtHR in the case “Horncastle and Others v. the United Kingdom”, № 4184/10, dated December 16, 2014. URL: <https://www.google.com/search?q=horncastle+and+others+v+the+united+kingdom&oq=Horncastle+and+Others+v.+the+United+Kingdom&aqs=chrome..69j0j22i30j69i6112.4746j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.

9. Decision of the ECtHR in the case “Seton v. the United Kingdom”, № 55287/10, dated February 31, 2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161738>.
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Боєць проти України», № 20963/08 від 30.01.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c64#Text.
11. Decision of the ECtHR in the case “Luca v. Italy”, № 33354/96, dated February 27, 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tpk197/view.asp?i=002-5791>.
12. Decision of the ECtHR in the case “Doorson v. Netherlands”, № 20524/92, dated March 26, 1996. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-2799%22%5D%7D>.
13. Decision of the ECtHR in the case “T. v. the United Kingdom”, №24724/94, dated December 16, 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22fulltext%22:%5B%22t%20v%20united%20kingdom%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-58593%22%5D%7D>.
14. Decision of the ECtHR in the case “Stanford v. the United Kingdom”, № 73299/01, dated February 23, 1994. URL: <file:///C:/Users/PC/Downloads/001-22959.pdf>.
15. Decision of the ECtHR in the case “N.C v. Italy”, № 24952/94, dated January 11, 2001. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:ihrl/2989echr02.case.1/law-ihrl-2989echr02>.
16. Decision of the ECtHR in the case “Tacke v. Belgium” [GC], № 926/05, dated November 16, 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-101739%22%5D%7D>.
17. Decision of the ECtHR in the case “Schatschaschwili v. Germany” [GC], № 9154/10, dated December 15, 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-159566%22%5D%7D>.

Poletylo P.S. THE CONCEPT OF “RULE” IN INTERPRETATIONS OF THE ECHR (ON THE EXAMPLE OF THE “SOLE OR CONCLUDING EVIDENCE” RULE)

The article examines the legal position of the European Court of Human Rights regarding the concept of “rule” used by it in criminal cases. Since the concept of “rule” is not specifically defined in the decisions adopted by the European Court of Human Rights, because the interpretation of this concept develops over the years, is clarified and supplemented depending on the circumstances of the case, a special approach was chosen.

Based on the fact that is an extremely difficult task to analyze all decisions of the European Court of Human Rights in criminal cases, it was decided to investigate the definition of the concept of “rule” in those of its decisions in criminal cases in which the prosecution witness did not appear at the court session, that is, in decisions in which the supranational body refers to the rule of “single or decisive evidence”. The interpretation of the concept of “rule” by the European Court of Human Rights in various legal situations when the prosecution witness did not appear before the court was studied.

It has been established that the concept of “rule” can be interpreted in different ways: a rule is a set of procedural actions of the court that do not allow violation of the accused’s right to a fair trial; the rule is a set of procedural actions of the court that do not allow departure from the democratic principles developed by the judicial practice of European Court of Human Rights; the rule is a set of procedural actions of the court that establish the minimum possible basis for the fairness of the trial in relation to the accused; the rule is a set of procedural actions of the court that focus on the decisive fact, filter out insignificant evidence and prevent the accused from violating his right to defense; the rule is a set of procedural actions of the court that do not allow limiting the accused’s right to defense to a degree incompatible with the guarantees provided for in Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; and other.

The legal positions of the Court regarding the concept of “rule” are summarized and the following is proposed: a rule is a set of procedural actions of the court that take into account the specifics of a specific legal system, guarantee the prevention of violation of the norm of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in relation to each participant in criminal proceedings and ensure a fair administration of justice.

Key words: *fair justice; the accused’s right to defense; procedural actions of the court; concept of “rule”, ECHR.*